

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

ԳՐԱՆՍԻՆՈՒՆԵՐԻՈՑ ՀԱՅՈՑ ՄԱՍՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ

ՄԻՆԻՍԷՐ ԵՄԵՐՈՒՄ, ՄԻՆԻՍԷՐԵՆԻՍ ԵՄ ԼՅԱՆԵՐԵՆԻՍ:

Մինիսթրալ գործունեութեան ոգին տաւ իր ծովագետ ոչ թէ միայն արեւելեան, այլ նաեւ արեւմտեան ազգայնոց վրայ: Ինչպէս Հայաստանի պիւնայլ կողմերն անանկ ալ Գրանսինոսն իւրից պիւնայլ քաղաքներն առաքեալներ իտալեաց, հոն տեղի հայոց մէջ ալ հաստատելն ամբողջութեան ու ազգայնութեան ոգին վառ պահելու համար:

Ծամանակակից տարեգիրներէն կը կարգանք թէ 1729ին Եղիսաբեթուպոլսոյ ազգայնոց խրկեց զՀ. Մանուէլ իբրեւ առաքեալ եւ ուսուցիչ: Բայց անկէ ետեւ տարի յառաջ կամ 1722ին, արդէն նոյնն ըրաւ Կերլա քաղաքին, երբ անոց փոփաքանացը համեմատ իրենց խրկեց զՀ. Մինաս Թորոսեան շատ հմուտ, գործունեայ ու ձեռնարկու անձն, որ կայսերական հրովարտակի մը մէջ «Եւանգելիստ եւ հաւատարիմ» հպատակ, գեղեցիկ արհեստից, փիլիսոփայութեան ու աստուածաբանութեան վարդապետ, կը կոչուի. որ՝ Վիեննայի աղբոսեաց մէջ գործեց ամենայն ժրտութեամբ ու յոյժողութեամբ ի նպաստ Գրանսինոսնոյ՝ եւ ի մասնաւորի Հայաքաղաքի ու Եղիսաբեթուպոլսոյ ազգայնոց: — Ա՛ս է այն անձը որուն ձեռնառութեամբը թէ Հայաքաղաքացիք ու թէ Եղիսաբեթուպոլսեցիք կ'ընդունին Կարլոս կայսրմէն արածութեան հրամանագիրները:

Տեսնենք ու ծանշենք զինք ի մերձուստ, այն — Մինիսթրալ Երբաճօր յատուկ ձեռքը գրած — յանձնարարական թղթին, որով զինք Կերլայի հասարակութեան կը յանձնէ ու ծանշանք միանգամայն յարաբերութիւններն որ կար Մինիսթրալ ու Հայաքաղաքին վարչութեանը մէջ:

Ազնուամեծարից եւ հաւատարմաց մերոց սիրելեաց երկոտասանից իշխանաց Կեռէլու: Եփեսոսեցան խաչիկին, Պիրով Թօսորաշին, Աշա Սօղոմոնին, Աշա Ալեքսանին եւ այլոց արւայից ըստ կարգի:

Յիսուսաւանգ ողջոյն բազմաւ օրհնութեամբ եւ հոգեւոր սիրով մատուցանեմ վերաբերեցող աշխուսմեծարից իշխանացն եւ առ հասարակ ամենից ձեզ եղեցող Աստուածասիրաց ժողովոցն եւ խնդրեմ ի տեսնել մերմէ յիսուսէ Քրիստոսէ, զի զձեզ միշտ ի շնորհի

իւրում պահեցէ, որպէս զի օր ըստ օրէ առաւելանայցէք ի սէր ճշմարտութեան կաթնիկէի հաւատոյն չուսմականի սրբոյ եկեղեցւոյ եւ ի գործս բարեաց. եւ լինիլէք բարի օրինակք այլոց ամենից մերձակայից ձերոց, որպէս եւ մինեւ ջարդ եղեալք էք: Արդ ահաւասիկ ըստ ձերոց բաղձանաց ի սրբոյ ժողովոյն առաքի առ ձեզ միստար, վերապատուելի եւ սիրելի եղբայրն մեր մինաս աստուածաբանութեան վարդապետն, որ է բազմաց գովութեանց արժանի, եւ յոյժ յարմար առ ի կառավարել զձեզ. իրաւի է այս, զի աստուած ի պիտանաւ որութիւնն եւ ի պարզամտութիւնն ձեր հայեալ, զայսպիսիս վասն ձեր ընտրիլ հաճեցաւ, որ կարօղ է՝ ոչ միայն ըստ հոգեւորին կառավարել եւ հովուել զձեզ, այլ նաեւ ըստ մարմնաւորին վասն ձեր կալ առաջի իշխանաց եւ նախախնամել զձեզ, ըստ որում եւ տեղացիք, քանզի գիտէ զեզու լաթին եւ է յոյժ բարեհաճոյ համոյն եւ համարձակ ի կենցաղավարել ընդ մեծամեծս եւ ընդ փոքունս: Ասան որոյ յամենայնէ սրտէ յանձնեմ զսա ձերում բարեպաշտութեան, զի մեծաւ սիրով եւ արժանաւոր պատուով վերընդունեալ զսա, միշտ սիրով եւ պատուով վերապահեցէ զսա վասն ձեր: Եւ դուք երկոտասան իշխանք՝ ի համայնս գիւղական զատագովք եւ թիկունք ինիք սմա, որպէս զի եւ սա կարիցէ ազատաբար աշխատել վասն բոլորի հասարակութեան ձերոյ. եւ ըստ ամենայնի հոգ տարիլէ, զի մի գուցէ այլ ոք ոչ եւ իցէ՝ անհնազանդ, եւ կամ հակառակ լինի սմա. վասն զի միշտ ի պատուի եւ ի տէրութեան ձեռն սորին, մեծագոյն օգուտ է ձեզ: Եւ եւս յորժամ առ իշխանս ոմանս տարիլէ զսա, տարէք մեծաւ պատուով. նոյնպէս եւ յորժամ առ եպիսկոպոսն՝ եւ կամ առ վեկարն նորին տանիք՝ մեծաւ պատուով ընկերացեալ ամենայն տանիքէ: Եւ վերջապէս զայս ծանիք զի որքան մեծաւ սիրով եւ պատուով պահէք զսա, զայնքան մեծամեծս օգուտս գտանէք, եւ զի գիտեմ զբարեպաշտութիւն ձեր, որ առաւել քան զոր գրեմս առնէք, վասն որոյ վասն ձեր ուրախ եմ յոյժ ի տէր. եւ հանապաղ աղօթօղ. եւ յուսամ զի միշտ զբարւորք գնացս ձեր լսելով ձեռն ձեռն ի նմին ուրախութեան: Ամէն:

Իսկ վասն մերոյ հայր մանուէլին՝ որ այս քան ձեաց այդէ՝ ըստ խնդրոց մերոց, զայս խնդրեմ զի որպէս եւ ես, ասացեալք էիք թէ յետ գալտեան միսածարին ապա յղեմք. ահա միսածարն եկն առ ձեզ. վասն որոյ եւ բարե-

պաշտութիւն ձեր առանց յապաղելոյ ճանապարհորդեցեք զնա առ մեզ. զի աստ ի մենաստանի մերում պիտոյ է նա մեզ: Եւ զի վերապատուելի եւ սիրելի եղապր մեր մինաս վարդապետն խնդրեալք ի մենջ զի ժամանակ ինչ մնացե է եւ ապա գայցե, վասն որոյ եւ մք թող տուաք, զի մինչեւ ի վերջն օգոստոսի մնայցե. ուստի ի սկզբան սեպտեմբերի ամսոյն՝ խնդրեմ զի ճանապարհորդեցեք զնա լաւ ընկերօք մինչեւ ի վնա: Եւ գիտել պարտիք զի մք ամենայն միաբանօք մերովք աղօթօղք եմք վասն ձեր. եւ ձերով բարի անուամբն ուրախացօղք. եւ թէպէտ Հայր մանուէրն ելանէ ի ձեռն, բայց վերապատուելի մինաս վարդապետն այգր գալով՝ այնպէս է իբրեւ թէ ոչ ելանէ, քանզի որքան գրով Հայր մանուէրին՝ զձեր ամենայն որպիսութիւն իմացեալ ուրախացաք, նոյնպէս եւ գրով մինաս վարդապետին իմանամք եւ ուրախեամք, զի եւ մեր Հաւատարմագրունեղ սիրելի եւ բարեկամ եւ իբրեւ մի սիրտ հղեալ ընդ մեզ. վասն որոյ վերատրին եւ կրկին կրկին յանձնեմ ձեզ զմինաս վարդապետն աստուածաբանութեան, զի մեծաւ սիրով եւ պատուով պահելիք զսա ի փառս աստուծոյ՝ ի պարծանս եկեղեցւոյ եւ ի օգուտ ձեր: Բաւ է. որք լերուք:

Թամի տեառն 1722 Աշնուամեծարութեան
մայիսի 25. ձերում նուաստ ծառայ
միտիթար վարդապետ
Աբբայ Հայր.

Ի ձեռն Աշնուամեծարից եւ Հաւատարմաց երկոտասանից իշխանաց եւ պիտովին Կեռէյու, Հասցե ի բարին
Թռանսիլուանիս. Ի Կեռէյն.

Անտարակոյս առաքեալը կեցաւ Հայաքաղաք՝ չէ թէ երեք ամիս, ինչպէս նախապէս սահմանուած էր, այլ շատ տարիներ. ու առաջնորդեց եւ գործեց ի նպատակ ազգայնոց: Ձիւնը դեռ 1733ին պրանսիլուանիս՝ Հայոց մէջ, մէյ մը Հերմանշտատ, մէյ մը Կերլա, մէյ մը Եղեւսաբեթուպոլիս կը գտնենք. կրկին քաղաքներուն Համար արտօնութիւններ ու առանձնաշորհուրթիւններ վատարկելու:

Իր ու մեծ հիմնադրին մահուամբ յարաբերութիւնները չկարուեցան, թէ մէկ ու թէ մէկալ քաղքին հետ: Կային Միաբանութեանն անդամներ, որոնք հոգւոց հոգով եւ սղովեցընելով կը դաւազէին: Եւ որովհետեւ ինչպէս կ'երեւայ, Կերլա քաղքին մէջ դեռ ոչ հաս-

տատուն բնակութեան տեղ եւ ոչ եկեղեցի ունէին, մէկալ կողմանէ ալ հոն մշտնջենապէս հաստատուելու կը փափայէին, անոր համար աշուրնին Սողոմոնեան եկեղեցւոյն եւ անոր կից եղած Ժողովրդապետական շէնքին վրայ տնկեցին. մասնաւոր այն ատեն, երբ տեսան որ Հայաքաղքին ազգայնիք ամենայն ժողութեամբ կը գործէին մեծագործ կաթուղիէ մը կանգնելու: — Այս մտածմունքն իրենց մտքին մէջ յղանալէն ետեւ, աղերարագիր մը գրեցին հասարակութեան, խնդրելով որ Սողոմոնեան եկեղեցին — որուն ինչպէս իրենց կը կարծէին, Հայաքաղքի ազգայնիք ալ հարկաւորութիւն պիտի չունենային — իրենց տրուի գործածութեան համար: Պատճառ բերին ասոր, թէ արդէն հիմնադրին իր կենդանութեան ատեն իրենց խոստացած է նոյն եկեղեցին, եւ թէ՛ կտակին մէջ ալ խօսք ըրած է իր ժառանգեւրուն, որ զեկեղեցին՝ անոր ամէն եկամուտովն ու մշտնջենաւոր պատարագներովը յանձնեն Միտիթարեանց. միայն թէ այն միջոցին, երբ քաղքին մայր եկեղեցին լըննայ, Ժողովրդապետութիւնը հոն գրուի եւ քահանայք հոն փոխադրուին: Եւ խոստանան մէկալ կողմանէ, որ ըստ իրենց կարողութեանը ծառայութիւն պիտի մատուցանեն ազգին՝ վրենին աւանդով հոգւոց հոգն եւ տղաք սորվեցընելու: Վերջապէս կ'աւելցընեն, թէ ամենեւեւ ծանրութիւն պիտի չըլլան ազգայնոց. որովհետեւ՝ ինչպէս որ կը խօսուի, իրենք մուրացկան կարգէն չեն:

Բայց հասարակութիւնը չընդունեցաւ. իրենց խնդիրքն, ու քաղաքային վարչութիւնը՝ տեղւոյն Ժողովրդապետին կարծիքն ալ խնդրեց, եւ իմանալով որ ան ալ իւր կողմանէ այս բանին կ'ընդգրկմանայ, պատասխան տուաւ թէ՛ Տեղեկութիւն չունի այն բանին, որ յիշեալ եկեղեցին բերանացի կամ կտակով իրենց յանձնուած ըլլայ: Ատուածատուր՝ Սողոմոնեան եկեղեցին իւր. ժամանակին Ժողովրդապետին յանձնեց. ասոր ձեւքն էր միշտ, եւ հիմակ ալ անոր ձեւքն ըլլալով՝ մէկու մըն ալ չի տար. քաղաքն՝ անոր հարկաւորութիւն ունի: Իսկ երբ որ — կը շարունակէ պատասխանը — Աստուծոյ օգնութեամբը նոր եկեղեցին լըննայ — Ժողովրդապետութիւնը հոն փոխադրուի. եւ Սողոմոնեանէն կանգնուած հին եկեղեցւոյն՝ քաղաքն ալ պէտք չունենայ, թի՛ղ այն ատենի քաղաքացիքն — երբ խնդիրն առջեւնին դրուի — ընեն այնպէս, ինչպէս որ ուզեն եւ ինչպէս Աստուած իրենց խորհուրդ տայ:

Ար դնեմ երկու նամակն ալ, թէ Մխիթարեանց աղերասգիրքն ու թէ Հասարակութեան պատասխանն. աւելցնելով՝ թէ ընդօրինակութիւնը շատ գէշ եղած է, եւ թէ լուսն նամակներուն սկզբնագիրը տեսած չեմ:

«Այի տեսուն 1760: Ինչդանցիա տվամ Սողմանին ժամուն Համար: Յարգութեամբ յայտնելով մեծագոյն խնդիրքն առաջի Հայա-քաղաքի երկուստսն Հայ դատաւորացն, խնդրիմ զի մօտիկ անէք խնդիրքս:

Ինչպէս յայտնի է, եկեղեցին աւետմանն չինեալ է ի. ո, հ. Սողմոնէ Շիմայեան: Զկնի վախճանելոյն նորա, որպէս երեւի ի Գեաղամէնդէն, յանձնեալ է ֆաթիխային իւրոյ եւ աւետանկացոյ, որպէս որդումութեամբն Պ. Ա. Գրիգորին Շիմայեան եւ եղբորորդոյն նորին Պ. Ա. Լուսիկին Շիմայեան. զոր տեսնելով եւ մտածելով, որ Աստուծոյ որդումութեամբն Պ. քաղաքին վերապատվելէ Բլէպանիային եկեղեցին օր ըստ օրէ կու Հասգատվի ու կի կատարվի, վասն որոյ յօժարակամօք կամեցան տալու մեր կրօնին, որն որ տասը տարի է նորուն ժամանակէն, ինքեանց հրամանոցը կամեցողով կամեցող յատուկ կամօքն, արանց յորդորելու կամ արանց խնդրելու շնորհեցին մեզ զայս Ս. Աւետման եկեղեցին իւր կացութեամբն եւ մշտնջենական ֆուռադայիովն. զի մինչեւ որ բլէպանիան չի մտնուի Պ. քահանայքը նա, մենք չի մօտիկանք: Այժմ լսելով որ գերհարգելի Տէր Մինասը առ Աստուած փոխեցաւ, վասն նորոյ յանձն առի գալ այս տեղը, որ խնդրաւորք անինք մեծարելի Պ. Հայաքաղաքին եւ զնաճին, օր եփոր շնորհիւ տեսուն այն ժամանակը Հասնի որ վերապատվելի քահանայքն մտնուի բլէպանիան, անոր տեսնէն Պ. քաղաքը սիրով ընդունէն զայս կրօնը. ու Աստուծոյ շնորհիւ յոյս ունիմք, թէպէտ չինք պարծենար, օր ծարայութիւն պի անինք վասն հոգւոցդ շահի փրկութեան եւ վասն աղայոց չգօշայնու ուսումնասիրութեան: Թէ որ կամօքը ըլլայ Պ. քաղաքին, որն որ կի յուսումն շնորհիւ տեսուն, որովհետեւ որ Աստուած մեզքցիլ է մեր Հայոց ազգին եւ զայս կրօնս յոյս հանիլ է մեր Հայոց ազգին օր միայ Հայի լեզուն Հաստատ: Կի տեպիք թէ Աստուծոյ այս պատուական Հայաքաղաքին ալ օգուտ պի ըլլայ, վասն բազում իրաց: Զայս ալ կու յայտնիք, ինչպէս որ ծանրութիւն չի պի անինք Պ. քաղաքին. զէրամ մուրացկան քահանայ չինք, որպէս օր կի լսինք թէ շատնք զուրուցիլին: Այսու որպէս որ, ասելով զվերջգրեալ

խնդիրքս զգասեմ զըզութեամբ բարի պատասխանութեամբ. մեծարելութեան ձերում մնամ.

Նուստրագոյ ծարայ

Հ. Ղապարուս Կրօնաւոր ի կարգէ սրբուն Անտօնի աբախի:

Աղբնագրին պատասխանը:

«Ինչպէս կարգաւոր Պ. քաղաքը զինչպէս ձիան ձեր հրամանոցը եւ մօտիկ անելով զՊ. այս տեղացի Բլէպանիային պատասխանն ալ, եւ զիւր գիտութիւնը. եւ տեսնելով օր չի գայ հնար վորդումութեամբն Աստուծոյ Սօղմանին առած ժամն, զորն որ Բլէպանիային թողիլէ եւ ինչվանեալ Բլէպանիային ձեռն եղիլէ եւ է, ձեր հրամանոցը կրօնին տալու եւ ոչ կու տանք ամենեւին: Աստուած տայ օր Հասարակի նոր ժամը եւ ի հոն տարվի բլէպանիան. եւ այս հին Սօղմանին արած ժամին պիտավականութիւն չի ունենար Պ. քաղաքն, նա այն ժամանակ այն աստեղն ապրող քաղաքացոյ մօտ solicitaat պանիք. որոնք եւս պանին, ինտոր Աստուած խրատէ իրենց:»

Այսպէսով եկեղեցւոյն խնդիրը լինցաւ: — Թեպէտ ետքէն Յովհ. Սողմոնեանեանին իրենց խոտառած տան համար 6000 ֆիորին պահանջելին քաղաքն, բայց աս ալ չաղողեցաւ: 1779ին. Յուլ. 19ին դարձեալ Կերլա կը գտնէր զՀ. Բարսեղ եւ զՀ. Բարթողիմէոս, հոն տեղի ծծմբային բաղնիքները գործածեցու համար: Բայց այս միջոցին ալ չկրցան վերոյնընալ գումարը ձեռուրինն առնուլ: Այն ատեն քաղաքին աղբնագիր մը գրեցին, բայց այն պատասխանն ընդունեցան թէ՛ Այս նիւթիս նկատմամբ քաղաքն որոշում ընել չի կրնար. որովհետեւ ոչ քաղաքային ժողովն եւ ոչ ալ հարիւրեք ժողովն պատշաճ թուով ժողոված է, ուստի հարկ է խնդիրը նոր տարուն լծողուլ: Բայց — կ'աւելցնէ ժողովքը — այնչափ կրնանք ըսել, թէ քաղաքն այն տան վրայ շատնց իրաւունք ստացած է:

*

Պր. Ռոբէրտ Դոբոնիս Է Հայաստան:

Նիւսնութ է ազգին Պ. Ռափայէլ Ղարամեան: Այս հարիւրհազարներու տէր ազգային, որ Մատրան քաղաքը ծնած է, բայց Լեւոնն կը բնակէր ու անգղիական ազնուականութիւն ստացած էր, առաջին անգամ Գրանսփիլուսիական պտուեցաւ. 1829ին. նախ եղիսաւ բնութեւ պղծաւ գնաց, ետքէն Կերլա անցաւ.

ինչպէս կ'ըսուի՝ ամուսնանալու փափաքաւ: Բայց չկարգուեցաւ. վասն զի կ'երեւայ թէ կամ բազմապէս զգոն չէր, եւ կամ վասն զի իրեն յարմար ամուսին մը չգտաւ: Ասանկով մինչեւ կենացը վերջը ամուսի կենացը վարեց:

Այն ստղգ է, որ իր մեծագումար ստացուածքէն Եղիսարեթուպոլիս Տիմնեց աղբկանց դպրոց մը: Ասիէ զատ բարեկարգական Տիմնարկութիւններ ըլաւ. եւ Տիմ գրաւ Ռափայելեան կոչուած վարժարանին, տալով իրրեւ դրամաքլուս 15.000 աւստրիական ֆլորին: — Հատ Տեղ պտտեցաւ Կերլա Տայաբաղաքն, եւ ուզեց բարձրագոյն սոգգային վարժարան մը հաստատել, բայց չյաջողեցաւ: Այս քաղաքը գրեց 1841ին Ռափայելեան վարժարանին Տիմնարկութեան մուրճակը. եւ զանազան մասնաւորաց քով բնակեցաւ. շատ մը ժամանակ: Ամէնը կը յարգէին աշխարհաստեռ ու քաղաքակրթեալ վաճառականն, ըստ Մասին իր ստրկին ու ըստ մասին բարեսիրտ բնաւորութեանը համար:

Անտարակցոյ ուրիշ տեղ ալ պիտի ըլլան իր նամակներն, եւ ընդհանրապէս իր ձեռագիրները: Բայց Կերլա Տայաբաղաքն ունի իրմէն երկու նամակ, զորոնք գրած է՝ 1842 եւ 1843ին՝ Զաքարիա Կապրուշեանին, իւր մտերիմ բարեկամին:

Վընդորֆեանկամ այս կրկին նամակներն, իրենց հարազատ բնագրէն: — Առաջինը՝ յաջորդն է.

« Եղիսարեթուպոլիս մարտ 9. 1842:

Սիրելի Բարեկամ:

Ի 20 դեկտեմբերի անցեալ ամին գրեցի ձեզ. եւ ծանուցի զոչ կարեն իմ ընդունիլ զհրաւեր ձեր՝ զնոռնդ Տեառն առ ձեզ անցուցանելոյ. այլ խոստացայ ի նմին զուսագ շարաթն եւ զՍուրբ Թարութիւնն առ ձեզ առնելոյ. յայտնած յուսայի զվերջին աւուրսն բարեկենդանի այդր լինել: Բազմապիսի զբաղմունք իմ եւ բազում բարեկամքս, որ աստ պահեցին զիս յայտն քաղաքի մինչեւ ցայսօր. այլ յաջողելով Տեառն ելանեմ այսրէն յաւուրն երկուշաբթի ի 14 ամսոյս առ քլուծ եւ յաւուրն շարաթու ի 19 ամսոյս ի նախատնակի ծաղկազարդի յուսամ գտանիլ այդր առ ձեզ: Ընդ առնուլ ձեր զայս թուղթ խնդրեմ ի ձէնջ երթալ առ Ալայ եւ խաթուն Սընփօթ եւ իմանալ ի նոցանէ՝ եթէ առանց ներութեան նոցա՝ կարեմ՝ առ նոսա ագանկել. եթէ ոչ յաջողէ այս, յայնչեմ բազում սիրոյ ողջունիւ առ Աղապա Մարտան Արբաշամ ծանուցիլք

նմա, թէ յանդգնեցայց աւուրս ինչ առ նոսա իրեւանել. մինչեւ գտայց զայլ բնակարան: Հաճելի լինէր ինձ, եթէ ի հասանելն իմ, ի քաղաք ձեր, որ եղեցի որպէս ակն ունիմ ի 19 ամսոյս՝ յառաջ քան զերեկոյանալ աւուրսն, գտանել զձեզ ի տան Աղապա Մարտան Արբաշամին. որով իմանալ կարեմ, թէ ուր ունիմ ագանկել: Ողջունիւ յարգութեան Գերլարգելի Աւագերցոյ եւ Ամենապատուելի Քաղաքապետին ընդ ողջունիւ սիրոյ ամենայն բարեկամաց. մնամ սիրելի բարեկամիդ:

Դուստտ եւ խնարճ ծառայ

Աղբքանդր Ռափայել Ղարամանց:

Աւելի հեռաքրքրական է ու ընդարձակ երկրորդ նամակն, որ իր մէջը շատ բան կը պարունակէ:

« Ի Սիպին գեկտ. 21. 1843:

Սիրելի Բարեկամ:

Ընկալայ երէկ բազում ուրախութեամբ զթուղթ ձեր զգրեալ ի 10 ամսոյս: Ի տանն աւուր ընդունիմ, բազում անգամ թուղթ ի Վիեննայէ. ի Տայաբաղաքէն շատ են 10 աւուրք: Ինչ եւ իցէ. անյապաղ պատասխանեմ ձեզ, եւ ծանուցանեմ թէ ընկալեալ է իմ յիւրում ժամանակի զթուղթ ձեր գրեալ ի 18 Հոկտեմբերին: Հաւատասցէ ինձ բարեկամիդ՝ ի խոր խոցեցաւ սիրտ իմ ի լսել զգուժալն անցս, որք անցին ընդ բարեպաշտոն մայր ձեր. ներեսցէ Աստուած ի բազում ողորմութեան իւրում նմա եւ նոցա, որք եղեն պատճառ. այդպիսի չարաբաստ պատասխարին. ստեղծեալ են նոքա ի պատկեր Աստուծոյ, այլ շունչն ոչ զերկիւղն Աստուծոյ եւ ոչ զամօթ առաջն մարդկան: Խնդրեմ ի Տեառնն տալ քեզ զորութիւն համբերելոյ այնչափ վշտացն եղելոց յապերախտ արանց:

Մեկնեցայ եւ Եղիսարեթուպոլիս քաղաքէ ի 8 անցեալ ամսոյ. եւ հասի այսր ի հետեւեալ աւուր. ուր մնացեալ եմ մինչեւ ցայսօր. կամք իմ էին երթալ առ ձեզ, այլ մեռեալ օդն՝ եւ յաւուր փառ ճանապարհն արգելուն զիս. այլ յոյս ունիմ, ի հաստատել ճանապարհաց, յայտնել ինձ այց առնել ձեզ. զի կարօտիմ տեսնել զմանն բարեկամս իմ որ այդր, եւ ոչ զոր առաւել քան զգիրիդ բարեկամիդ իմ, զվշտացեալ եւ զհալածեալդ տարապարտուց. այլ յառաջ քան զելանելն իմ, ծանուցից թէ թղթով զամենայն պարագայս վերաբերեալ առ ճանապարհորդութիւն իմ: Ի թղթոյ Աղա Խիբուցի ի 8 նոյ. հասեալ

ի ձեռն իմ Նոյ. 30. Facti specie sollicitatum per Lucam Gajzago Clementiae Regiae Signum concernente, ut et Litteris missilibus in Capillis constitutae Dorotheae Leon pro admaturanda Processus sui eum Petro Vastag habiti Altissima revisione exaratis tanquam per Claustrum Mechitaristarum hujatum in sequelam Epistolae aestimatissimae a Magnificencia Vestra acceptae mihi admanuatis per me respectivis Partium praeactacharum Agentibus aulicis pro habenda reflexione exoperandaque Altissima Resolutione transpositis existentibus: Nihil aliud novi habeo . . .

Լաւ Համարեցայ տալ զվերոյ օրինակեալն, քան այլով ոճով ծանուցանել բարեկամի իմում բժիշկ Gajzagoին եւ բարեկամի իմում Տէր Մանուկի զետեսացեալն իմ նոցա ի վերայ գործող խրեանք: Ընորք արարեալ ընթերցողք նոցա զվերոյ գրեալն որ աւ իւրաքանչիւրն ի նոցանէ. եւ միանգամայն տալիք նոցա զողջոյն իմ սիրալոր եւ աստօնք Տէր Մանուկի եւ ընտանեաց նորա թէ տեսանեմ երբեմն զսիրուն յօջաննէս որդին իւրեանց. այլ ցաւ է ինձ ասել, թէ չտեսանեմ զնա ոչ Հանգիստ եւ ոչ ուրախ. անշնորհ կինն ոչ թողու նմա երթալ ի պատարագ. եւ ըստ գտնելոյ իմոյ՝ եւ տեսանելոյ աչքս, չէ պարտ թողուլ զեղեճ սիրուն մանկն այլ եւս մնալ առ այդպիսի խտատիրտ կնոջ:

Բազում սիրոյ ողջունիւ խնդրեմ ի ձենք ծանուցանել սիրելի բարեկամս Աղաչայ Իշգլան Վերգարի, թէ պատճառն չպատասխանելոյ թղթոյ իւրում գրեցելոյ ի լեզու մաճառ ոչ այլ ինչ է, բայց եթէ, կամիմ ի նոյն լեզուն պատասխանել սիրուն թղթոյ նորա. այլ մինչեւ ցայտմ ոչ գտի պարագ բաւական յայդպիսի ձեռնարկելոյ. զի յորմէ Հետէ մեկնեցայ ի ձենք, չեմ զարգացեալ ի լեզուագիտութեանն յայդ. զի յոգնաբեթութեամբս մշտ խօսիմք Հայերէն եւ աստ ի քաղաքի Սաքսոնացոց ոչ խօսին եւ ոչ սիրեն զմաճառ. լեզուն: Եթէ ոչ յարողեսցի ինձ պատասխանել գրով, անձամբ անձին պա-

Տ ԳՆԱԿԱՆ ԿԱՊԱՊՈՂԻ ձեռք խնդրեմ արքունական շնորհքին վրայք եղած իրոյ վիճակին որպիսութեան նկատմամբ, ինչպէս նաեւ ճորութեաւ Լէոն օրիորդին Համար վերին որումն Համբատ ասում արքունական թուղթին, որուն Հետեւութեամբ իւր՝ Պետրոս Աղաչայի Հետ ունեցած դասն ստիպողական է — այն շատ պատուական նամակին միջոցաւ, զոր Մեծպատ. օ. թ. ինչ ինչ ուղղէ՝ Հոռոսին Մեծպատ. օ. թ. մարտնչութեան ձեռք — արքունական վերին պատկարբութեան պաշտօնատարող ինչից կործնել ասուլ, եւ բարեբաղդի որդւոյն ընդունելու. Համար, պատշաճ տեղը յանձնելի:

տասխանեցիք նմա ի տերամբ գալստեան այդր: Նաեւ ողջունիւս ծանուցիք Պ. Աղաչայ Գորպուկին, զի ընկալեալ է իմ զթուղթ նորա գրեալ ի լեզու անգղիական, այլ փոքր իմն խորին գոլով իմացուածն անձամբ անձին եւ նմա պատասխանեցիք ի լեզուն անգղիական. Բազում յարգութեանն ողջունեմ զարժանաւոր բարեկամն իմ զՊատուելի Աւագերեցն Հանդերձ ամենայն օգնականք իւրովք մի առ մի յանուսն: Նաեւ Պատուելի քաղաքապետի ձերում Հանդերձ Համայն ընկերօքն: Այլ մասնաւոր սիրով ողջունեմ զտունն Տէր մանուկի եւ զտունն մեր Յեցեան: Մի մոռասցիք զբարեկամն իմ զկաղաքացեան եւ մանաւանդ զԱղաչայ խաչիկն ամենայն տամբ իւրով եւ զամենայն որ ի տանէ վերգարեանց եւ խօմանտանդին եւ ամուսնոյ իւրոյ եւ զինուորական բարեկամս Ե. Institutum: Եւ վերջնում ի գրիս, այլ ոչ ի սրտիս, ցաւակցեալ բարեպաշտ մօր ձերում եւ. շնորհաւորելով ամենեցուն զհրաշափառ ծնունդ Տեառն մերոյ եւ զնորամուտ տարին եւ խնդրելով զաղթս ամենեցուն, մնամ, Սիրելի բարեկամիդ, նուաւստ եւ խնարհ ծառայ

Աղեքսանդր Թադայել Ղարամբան:

Առաջիկայ նամակներէն յայտնապէս կ'երեւայ թէ Պ. Թադայել շատ վարժ էր Հայերէն լեզուն եւ ուղղագրութեան մէջ. եւ թէ կերպացոց Հետ աննուկ յարաբերութեան ու ծանօթութեան մէջ էր:

ՅՈՒՆ. ՄԵՆՅՈՒ

Գ Ր Ա Վ Ա Ն

Մ. ԽՈՐԻՆՆԵՐԻ ԸՍՑ ՊԻՐՈՒՆ. Մ. ՄԱՐԻԵ

(ԸՆԴՈՒՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ)

Մ. Խորիների Հետեւեալ. Moïse de Khoren et l'origine des Parthes (Մ. Խորենացի եւ Պարթեւեաց ծագումը) գրութիւնը նուիրուած է Արշակունիների ծագման մի աւանդութեան, որի մասին յետոյ կը խօսիմք: Նրա միւս, նոյնպէս «Հանդէս Ամսօրեայ» ում բարձրացրած խնդիրը մի բոլորովին նոր գիւտ է երեւում: Մ. Խորիներ

Տ ԵՍԱԿԱՆ ԽՆԴՐԻ պատմութեան Համար աւելորդ չի լինել նկատել, որ Մ. Խորենցին լաւ յայտն էր Մովսէս Խորենացու Պատմութեան եւ Մաղազարի Ժամանակագրութեան ողջով ազգայնութիւնը: Սէն Մարտինի կործնէր չէ կորցրել իւր նշանակութիւնը եւ մեր ժամանակի Համար, մանաւանդ զնահատիկ է Անանուհի մասին մեր պաշտօնատմութեան եզրակացութեան վերաբերմամբ, որի